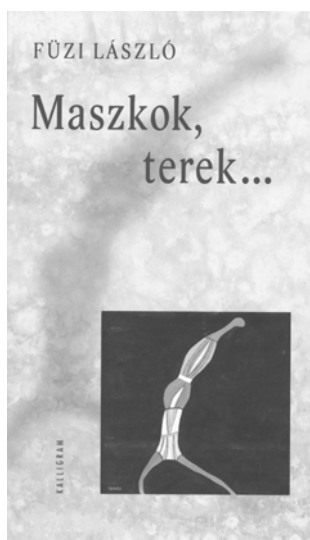

Füzi László: Maszkok, terek...

**Kalligram Kiadó
Pozsony, 2005
209 oldal, 1900 Ft**

Nemzedékére jellemző címadó-leleménnyel Cs. Szabó László hosszú idő óta először itthon megjelent, itthon megjelenhetett kötetét (Gondolat, 1982) *ALKALOM*-nak keresztelte. „Magyar Néző voltam a hazában – írja –, az maradtam a nagyvilágban több mint harminc évig ... De a hazai múlttal szemben mégiscsak volt egy hatalmas változás. Harminc év alatt százszor annyi gondolatgyújtó s léleküdtető alkalom kísértése csalogatott nézésre s nézésből kinőtt látásra, mint azelőtt. Vers, novella, regény, dráma fogantatása olyan kifürkészhetetlen, fátyolos sugallattól függ, amit ihletnek hívnak a romantikusok. Megfelelőbb szavunk máig nincs rá. Ezzel szemben rendszerint Alkalom szüli az esszét. Ha számba veszem e kötet írásait, alig akad olyan, amire nem valami külső alkalom serkentett. Az volt a játékindító mozzanat, követte aztán a kézfogóval körbenálló gondolatok helycserélő s látszólag szabad kergetőzése kemény, de burkolt logikai rendben...”

„Ez az írás – olvasható a *Maszkok, terek...* [Világok között] című utolsó esszéje alatt – soha nem született volna meg Lengyel András érdeklődése, kérdései nélkül, ezért a szövegben a kérdésekre való utalásokat meghagytam.” És a „játékindító mozzanat”-hoz odaírja a keletke-

zési időt: 1997–2004. Egy bő félévtized tehát, meglehet, nem kevésbé „Balvégtetű” noha másként mint a harmincas évek voltak, melynek magyar irodalmához fűzött-viszonyított jelenfaggató közelítéseit ilyen címmel jelentette meg úgyszintén a Kalligramnál 1996-ban Füzi László: *Balvégtetű évtized? Esszék, tanulmányok*.

„Ember az erőterekben” – talált rá a címre Cs-hez és Füzihez fogható leleménnyel Staar Gyula Természet Világabeli beszélgetéséhez Nagy Károly akadémikussal. S mutatis mutandis ugyanúgy feltehetném kezdő kérdését: „– *Professzor úr, elindulni a legnehezebb, így aztán a végén kezdem. Milyen volt az a kor, amelyben alkotóéveidet élted?*”

Nyugodtan idézhetem a választ, márcsak azért is, mivel a remek Staar-interjú – nyilván Füzinek is köszönhetően – a *Forrásban* jelent meg: „– Erre könnyen válaszolok, mivel magamnak is sokszor föl tettem a kérdést: Életem alkonyán egyre többet foglalkoztat a XX. század fizikájának története. Fiatal fizikusként, egyetemi oktatóként e század második felében tevékenykedtem. Ma már nyugdíjasként, megöregedve pillantok vissza rá, elmélkedem rajta, és egyre jobban erősödik bennem a tudat, hogy a XX. század fizikája megismételhetetlenül szép, egyedülállóan csodálatos történet. A kor, mely keretet adott hozzá,

ennek ellentéte: gyalázatos századot hagyunk magunk mögött. Két világháború, diktatúrák követték egymást... Lehangoló században éltünk, melynek csodája a fizika volt.”

Játsszunk el kicsit a gondolattal, hisz kínálja magát az alkalom, hogy Füzi László készít interjút Ilia Tanár Úrral. Nem felelne valami hasonlóval a kérdésre? A fizika helyén a magyar irodalommal? A teljessel természetesen; nem az ilyen vagy amolyan szándék szerint minősítettel. A játék-interjúban azonban a kérdezett helyett is a kérdezőnek kell felelni: „Most már elmondhatom azt, amit akkor is éreztem: életem nagy emberi élménye Ilia Mihály. Irodalmat tanított, de az egész világra magyarázatot adott. Mindent-mindenkit ismert, állandóan ébren tartotta az érdeklődésünket, egy idő után azt vettük észre, hogy minden délelőtt ott ülünk a szobájában, s hallgatjuk a beszámolóját arról, hogy kikkel találkozott, mit olvasott, milyen kéziratok kerültek a kezébe. Ha regény terjedelműre nőne ez a monológ, akkor sem tudnám leírni, hogy mit jelentett...” (*Maszkok, terek* 174.) Ez is „megismételhetetlenül szép, egyedülállóan csodálatos történet. A kor, mely keretet adott hozzá, ennek ellentéte: gyalázatos századot hagyunk magunk mögött.” A századot, tegyem hozzá. A gyalázatos maradt. „Azt látom – ezt már Füzi írja a *maszkok, Terek-et* befejező [Világok között] című esszéjében –, hogy a korábbi üres pózok helyére a külső világban újabb üres pózok kerültek, lassan csak pózok vannak, mert mindenkinek meg kell adni, ami jár neki, ilyen légkörben pedig a szellem emberei nem tehetnek mást, minthogy őrzik a kételyeiket, kétségeiket mindazzal kapcsolatban, ami körülveszi őket.” (165.)

De hogyha csupa pózok és maszkok veszik körül az embert üres terekben, nem válik-e végül pózzá a kétely is? Könnyű volt még Ortegának neki csak tömegek lázadása ellen kellett tiltakoznia a kétely nevében; de itt már rég nem tömegek lázadnak, hanem tekintélyes, népszerű Pózkod? Maszkok? Semmik? De térjünk inkább vissza Füzi egyetemi éveire: „Az egyetem megadta mindazt, amit várni lehetett tőle: az önállóságot, a barátokat, a szerelmet – ott ismertem meg a feleségemet, évfolyamtársam volt, a történeti előadásokat hallgattuk együtt, vele az egyetemi-múzeumi régészvilágot is megismertem –, a tanulás lehetőségét. S aktívak is voltunk, akkor még volt egyetemista világ Szegeden. Ma úgy érzem, hogy a nagyváros mintha elnyelte volna az egyetemista szigetét, akkor meg mintha az egyetem nőtt volna rá a városra... Mindezzel együtt az egyetem nekem Ilia Mihályt jelentette, vagy úgy is mondhatnám, hogy az én egyetemem Ilia Mihály volt. Pontosán emlékszem, hogy a kollégiumi szobában a tanrendet böngészve ráakadtam a *Külföldi magyar irodalom* című speciális kollégiumra, melyet Ilia Tanár úr tartott. Szóltam Csapody Miklósnak, aki szintén elsőéves volt, szintén Sopronban, a Széchenyi Gimnáziumban végzett, s a magyartanára ugyancsak Szalay Dénes volt, nincs-e kedve felvenni a tárgyat. Miklós nálam egy évvel fiatalabb volt, Sopronból, a gimnáziumból nem is ismertem, ő nem volt katona, így kerültünk egy évfolyamra. Ő is tudta, én is tudtam, hogy Ilia Mihály a *Tiszatáj* főszerkesztője, természetesen kíváncsiak voltunk az órájára, az előadására... Meglepődtünk, hogy csak ketten iratkoztunk fel az órájára, még inkább meglepett, hogy minden kedden öttől hétig kettőnknek pontosan meg is tartotta azt órát. ... A speciális kollégiumon való részvételünk szinte állandó találkozásokká, hosszú-hosszú beszélgetésekké változott. Emlékszem, egy szombat délelőtt mondta el Mihály a *Tiszatáj*tól való kényszerű távozásának történetét. Megdöbbenett maga a történet is, s meglepett az is, hogy nekem, az akkor másodéves egyetemistának pontosan mindent elmondott. Amikor Egerben éltünk, minden másnap kaptam tőle hosszú, kétoldalas levelet, talán senkinek

nem írt akkor annyit, mint nekem, ezzel segített az akklimatizálódásban. De még nem tartunk itt, a spec. koll. átnőtt a 20. századi magyar irodalom szakba. Miklóssal mi voltunk az elsők, akik ezt a szakot kipróbáltuk. Folyóiratokat olvastunk, előadásokat hallgattunk, külön szemináriumokra jártunk. Semmi más célunk nem volt ezzel, csak az, hogy tanuljunk, hogy a kíváncsiságunkat lekössük. Erdélybe is Miska biztatására indultunk el Miklóssal 1976-ban. ...” (173–176.)

Ilia Tanár Úr kollégiumán és közvetítésével Füzi László személyes ismerősévé vált az egész új magyar irodalom, s ez később meghatározónak bizonyult a *Forrás* életére és átalakulására. A Füzi-sorolta nevek ugyanis valósággal egy Barabási-féle „skálafüggetlen struktúrába” rendeződnek, ahol „rengeteg kicsi csomópont össze van huzalolva néhány nagy csomópont által, ezek tartják össze a rendszert. Kis világok. Bármelyik két csomópont között találunk egy nagyon rövid utat, tehát bármelyik két ember között kapunk egy öt-hat, esetleg két-három kézfogásos útvonalat.” (Hollywood és a sejtek hálója. Beszélgetés Barabási Albert-Lászlóval. Az interjút készítette: Silberer Vera. *Természet Világa*, 2005. február, 68–72.)

Persze amikor Ilia Tanár Úr ezt a nem véletlenszerű hálózatot létrehozta, semmit sem tudtunk még a skálafüggetlen viselkedésű struktúrákról. Legfeljebb a „kézfogások”-ról annyit, amennyit Illyés lángelméje megérezett. A kor egyik főcsomópontjaként maga is. De ideje visszatérni a *Maszkok, terek...*-et befejező Lengyel András kérdései kiváltotta önarckép-esszéhez. Vagy ahogy Füzi nevezi „monológ”-hoz. „A vidékiségről kérdezel, ezzel kapcsolatban a legfontosabbnak azt tartom, hogy eddig csak olyan kihívások értek, amelyek egy-egy vidéki településhez, városhoz kötöttek. Soha nem kerestük a magunk helyét, ezt a feleségemről is mondom, nemcsak magamról, inkább azt fogadtuk el, amit kínáltak, amilyen lehetőség nyílt, de a magunk életútját egyetlen pillanatra sem terveztük meg. Ezért amikor az Általad jelzett Budapest – vidék ellentétre gondolok, csak azt tudom mondani, hogy az egész problémakört látom, érzékelem, közben pedig élem a magam életét, mást nem is tehetek, s nem bánt, hogy eddig csak vidéken, úgymond vidéken éltem. Néha úgy adódik, hogy egy héten akár háromszor is fel kell mennem Pestre, mert a munkám így kívánja meg. Ilyenkor természetesen megnézem azt, hol járok, így eléggé ismerem azt a várost is, csak éppen nem vagyok otthon benne, s egyszerű tényként fogadom el, hogy mások ott vannak otthon, s nem történetesen Kecskeméten. Azzal, hogy Kecskeméten élek, s hogy lassanként otthon is érzem magam Kecskeméten, nem érzem magam vidékinek.” (166–167.)

Érthető, hogy a könyv másik főszereplője Ilia Tanár Úr mellett Kecskemét. Szabó Zoltán *Szerelmes földrajzába* (megint a *Balvégtetű évtized?*) kívánczó szakszerű, szép esszé (egyforma hangsúly mindkét jelzőn) szól róla „Kecskemét Fő tere – és ami körülötte van” címmel. „Természeti jelenség ez a tér, él, lélegzik, létezik... Természeti jelenség, de teremtet jelenség is: ez a tér tanított meg arra, hogy egy tér, ha valóban jogot formál erre a kifejezésre, akkor több mint önmaga, egy-egy közösség léte, környezetéhez és a világhoz való viszonyulása mutatkozik meg általa. Egyáltalában nem tartom véletlennek, hogy a terek létével, [lélektanával] nemcsak az építészek, hanem tudós írók, gondolkodók is foglalkoznak. Cs. Szabó László, a kiváló esszéista, tudós város- és művészettörténész a 20. század elejének kolozsvári főterét így írta le: »Az a hatalmas, négyszögű piactér a négy oldalról merőlegesen ráfutó utcákkal úgy volt kiszabva a 14. század óta, hogy még eszményi re-

neszansz városok mértanba szerelmes, olasz tervezői is nagyot néztek volna, ha látják. Vajon ki lehetett a névtelen, nagystílú rendező, olyan igényű, mint egy városalapító császár? Sok-sok évszázadban gondolkozhatott, mert ma se szűk még. Talán ezer évig látott előre, mint valamikor a magabiztos rómaiak...« Nézhetünk bármerre a világban, tér és város, város és tér kapcsolata mindenütt a Cs. Szabó László által meghatározott módon mutatkozik meg, ezzel azonban még nem feleltünk a kérdésre: mi adja Kecskemét főterének szépségét?» Az esszé voltaképpen erre a kérdésre adott szakszerű-szép történeti, szociológiai, városépítészeti és egyúttal „belső monológiai” feleletet. El kell olvasni az egészet, s hozzá Buda Ferenc „Füziéknek: Áginak és Lacinak” ajánlott *Himnusz hazá-ját*, hogy érthető és érezhető legyen a felelet szépsége, s Kecskemét Fő tér-történetének tükrében el kell(ene) gondolkodni, micsoda jóvátehetetlen pusztítás végezhető akárcsak a főterre vezető utcák „modernizálásával”, kiegyenesítésével, átépítésével, amint az például egymást követő ellentétes sőt ellenséges de ebben tökéletesen egyetértő rendszerek „városszépítő” tevékenysége folytán Debrecenben (de másként és enyhébb mértékben Sopronban is) történt. Füzi végigvezet Kecskemét alakulásán-változásán napjainkig, bemutatva vagy inkább felvillantva a nagy építető polgármestereket, Lestár Pétert és Kada Eleket, valamint a város mai arcát meghatározó főépítészt, Kerényi Józsefet. Nem adja fel kritikus álláspontját. „Tagadhatatlan azonban, hogy Kecskemét nagyvárossá válása a hagyományos városból sok mindent eltüntetett. Azt a kérdést, hogy a károkból, veszteségekből mit kerülhettünk volna el, szinte lehetetlen megválaszolni, töprengeni azonban érdemes a kérdésen, mert ma újabb modernizációs kihívások előtt állunk, s a közösségi érdekek ma is nehezen érvényesíthetők.” (39.) Idézni kell végül az összegezését, mert Kecskemétről szólva messzi túlmutat rajta: „Ha az itteni élet sajátosságaira kérdezne valaki rá, akkor a hagyományok tudomásul vételét, tudatosítását említeném válaszként. Ezt tartom az otthonosság legfőbb jellemzőjének is. De nemcsak ezt: csak ott lehetünk otthon, ahol élni is szeretünk, fontos ez, ez is nagyon fontos...” (45.)

Az utolsó mondat átvezet a következő esszéhez: *Firenze – Róma – Nápoly. Töredékek egy útirajzból*. Cs. Szabó idézettel indít (a *Lakatlan Sziget*-ben megjelent görögországi utazásukhoz is Cs.-ből készült). Tolnay Károllyal való firenzei találkozásukat írja le Cs. „Elképzelttem beszélgetésüket: Tolnay, a nagy elemző Cs. Szabó, a nagy megértő. Biztosan valami ötödfontosságú kérdésekről beszélgettek, a családfák elágazásairól vagy más efféléről, az alapkérdésekkel Firenze, a reneszánsz, Michelangelo kapcsán tisztában voltak... Közben persze kávéztak, s a Michelangelo-házban sétálva a műtárgyak között *éltek*. Mert valódi életük a művészetről beszélgetve zajlott, behelyezkedve abba a korba, amelyikről éppen szó volt...” Ezzel szembesíti vagy helyesebben ehhez fűzi hozzá saját egyhetes társasutazásukat. Tökéletes és helyel-közzel maró szatírájú kritikája ez az „útirajz” az egész modern turistaiparnak (mellékesen az egész magyar „kulturális iparnak” is); de most nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy „Füziék: Ági és Laci” mi mindent megláttak Itáliából nem is annyira a turista- és kulturális ipar ellenére, hanem – ez lehetett a nehezebb – keretében. De hadd idézzem megint Füzit: „Féltem ettől az olaszországi utazástól, féltem, hogy az egy hét alatt nem látjuk azt, nem is láthatjuk azt, amit látnunk kellene. Megnyugodva tértem haza: láttam azt, amit egy hét alatt láthattam, minden más csak külön teher lett volna, mert a többi élményt nem tudtam volna elraktározni. A veszteségem nem az, amit nem láttam vagy nem láthattam az egy hét alatt, de a rohanásban-kapkodásban vagy éppen

a turistaipar megkerülhetetlen törvényei miatt nem tudtam megélni. Ági vesztesége: nem tértünk be egyetlen etruszk múzeumba sem. Orvietóban volt egy üres óránk, ott álltunk a székesegyházzal szemben lévő múzeum előtt, benne etruszk kiállítás. Bemenjünk? – kérdeztem. Ne – mondta. – Megértettem, így aztán bementünk a templomba, egy órát ültünk ott, úgy, ahogy gyerekkori templomaimban ültem, vagy az egregyi templomban ültünk, vagy ahogy Petivel karácsonykor az itthoni Nagytemplomban ülünk.” (51.) Azaz Orvietóban otthon volt. Márpedig „csak ott lehetünk otthon, ahol élni is szeretünk, fontos ez, ez is nagyon fontos...” És ezt Itáliában nem képes elvenni a turistaipar semmiféle ravaszkodása és ostobasága sem. Ez sugárzik Füzi itáliai úti *Töredékek*-jeiből. S még valami, amit leginkább tán az örömből, és csakis az örömből fakadó tisztánlátásnak, lényeglátásnak nevezhetnék. De idézzük inkább Füzit: „Rómának hatalmas, monumentális épületei-terei vannak, majdhogynem emberen túli lépték formálta-alakította, mégis más a város épületeinek-utcáinak az egymáshoz való viszonya, mint másutt. Másként nagyváros, mint a többi világváros, hatalmas terei-utcái – főképp a Szent Péter tér a belőle kiágazó Via della Conciliazionéval – után meghitt hangulatú kis terek, paloták, utcák következnek. A Tevere partján néha mintha vidéki kisvárosban sétálnánk, másutt római korú műemlékeket találunk idillikus terecskén, miközben mellette valóban világvárosi forgalom hömpölyög, állandó zajjal, robajjal, dudálással. Annak, aki Rómát meg szeretné ismerni, állandóan ezzel a léptékváltással és sajátos méretekkel kell megbarátkoznia.” (61.) „...Róma a lehető legszimpatikusabb megoldást választotta a műemlékekkel kapcsolatban: együtt él velük. Séta a Palatinuson, olyan, mintha a »természetben« sétálnánk, pihenni lehet, beszélgetni – s közben azonosítani a megmaradt romokat, ha nagyon akarjuk. De ha nem, akkor is jól érezhetjük magunkat.” (63.) Otthon érezhetjük magunkat. Márpedig „csak ott lehetünk otthon, ahol élni is szeretünk, fontos ez, ez is nagyon fontos.” Füziek láthatóan szerettek élni Itáliában az egy hetük alatt. És ezt nem Máraitól, Cs.-tól, de mégcsak nem is Tolnaytól tanulták, hanem magától Itáliától... Itáliában valahogy még a turistákat is meg lehet szeretni, vagy legalábbis nem föltétlenül kell haragudni rájuk. (Mint ahogyan a Colosseum kópárkány üldögélő rajzolatát mimelő festőre se, aki szakértő szemmel figyel-mérlegeli a turistacsordát, és távolból megkapó ügyességgel irányítja csinosan öltözött gyerekekből verbuvált tolvajbandáját. A tőle néhány lépésnyire fel-alá sétáló carabinieriék szeme lát-tára.)

A könyv közepét elfoglaló két nagyon fontos esszé, a *Maszkok, Terek...és A „kultúra jelzője” és a „fonnyadt értelmiségiek” Jegyzetek ugyanarról* erről a „csak ott lehetünk otthon”-ról is szól, de a visszajáról: lehet-e, s hogyan a mai rendszerváltozásos Magyarországon élni szeretni, örömmel élni, legalábbis tisztességes embernek? Füzi persze nem szögezi nekünk ilyen nyíltan a kérdést (meglehet én is csak Itália-hiányos elkeseredettségemben teszem), de azért a Sándor Ivánnak ajánlott *Maszkok, terek...*ben mesterségét, az írást-szerkesztést elemezve ugyanúgy az örömtől-megfosztottsághoz jut el: „De ha őszinte vagyok magamhoz, akkor be kell látnom, hogy hajnali ébredéseim során mégsem a magam életének végességére ébredtem rá, s nem is azzal néztem szembe, hogy mit adott nekem az élet, s hogy mitől fosztott meg, hanem arra – ez már hosszas elemzések, önellenőrzések és gondolatfutatok tisztázásának summázata, ezért merem egyetlen mondatba sűrítve leírni –, hogy megszűnhet a társadalom életével valamilyen módon, akár ezer át-tételen keresztül kapcsolatot tartó cselekvés lenni az, ami az életemet kitöltötte, s amit

eddig cselekvésnek éreztem. Miután az évek lassú egymásra következésén túl magamban alapvető változások nem zajlottak le, gondolatvilágom sem alakult át, s lélektani válságra sem kellett gyanakodnom, így hát érdemes a külső világ változásain, átalakulásain meditélnom.” (71–72.) „Sokszor hallhattam-hallhatom Buda Ferenc verseit a költő előadásában, de ha nem hallhattam volna őket, olvasva is észre kellett volna vennem, hogy az a költő, aki átélte és magában őrzi a »versemben hatalom van« költői léthelyzetét, legnagyobb verseiben kérdések sorát fogalmazta meg. Tudatos volt ez? – kérdeztem egyszer, a kérdésre ezt a választ kaptam: »Persze... Az ember maga is választ keres a dolgokra, és kínok-keservek közepette jó esetben eljuthat odáig, hogy a kérdést fel tudja tenni. Talán ez sem kis dolog. Ezek egyszerű, elemi kérdések: Ki látogat meg tarlóarcú öreg? Vagy: kié a nyűg? kié a konc? Vagy kicsit transzcendentálisnak tűnik, de hát ez is egyszerű kérdés: Ki űzi el az ördögöt? Vagy: kell rá hitel? van rá hitel? ki dönti el? mi dönti el? Ennyire egyszerűek a kérdések, mint ahogy az éltünk is pár alapkérdésre egyszerűsödik le.«”

Hasonló lehetett Illyés életérzése, amikor az ötvenes években a *Kínai szelencét* összeállította, válogatta és fordította. Például ezt: „A szűnyoghálótlan írástudó van / szalmaházában keserű éhkoppban. / Az állami magtárból sose lop. / Mért hízik épp órajta a szűnyog?” Vagy ez: „Fa, kő, virág, szél – szomszédom ez a négy. / Senki nem lépi át házam küszöbét. / A fecske híven újra megjött; hogy csiveg! / Már csak neki hiszek.” Vagy: „Kilépek álmaimból! / Óh, kiábrándulás szomorúsága! Vagy: „Szobában cirpel a tücsök / Az esztendőnek vége már. / Ha nem vagyunk is boldogok, / a nap, a hónap csak lejár.” Egy-másravitülnek szépen a kínai, a Rákosis, a posztrákosis, a posztrendszerváltozásos örömtelen „ötvenes évek”. Ritka pillanat időben és térben egyaránt az Ilia-sziget. Egyébként pedig marad vigasznak a „Dob-dal: Kezdem, mikor a nap kél. / Végzem, mikor Lemeget. / Ihatnám? Kutat ások. / Ehetném? Rizst vetek. / Mit nekem a császár! az uraságok!”

Nem kívánok én Füzi Fekete mindenáron sztoikus kételyeket és kiábrándulást belemagyarázni, de azért kijegyzem az alábbi mondatot: „»ülök, csak itt, kételyek közt tépelődve«, a mondatot Fekete J. József írta le Zomborban, de írhattam volna én is, a magam létállapotáról. Ponosabban, voltak pillanataim, amikor a munka legyőzte a kételyt, a Lakatlan Sziget és a Németh László-könyvem írásakor éreztem, hogy az állítások háttérbe szorították a szinte minden pillanatban felbukkanó kérdéseket, a kételkedéssel szembe tudtam állítani a munkát, most azonban ...” (72.); azt hiszem épp ezt a „most azonban”-t bontja ki ez és a következő esszé. Rövidebb-hosszabb hivatkozásokkal-idézetekkel sző bennük hálót Füzi Fekete J. József Zomborban írt mondatához, mígnem az utalások, hivatkozások, kommentárok (mindig szelíd és szakszerű kommentárok) hálózatában feltűnik néhány – akár összegezésnek is tekinthető – csomópont. Például az alábbi: „Mostani »alapélményem« a káosz érzékelése. Rendpárti társadalomba születtem bele, a mindent elrendezni tudás társadalmába, ezért nehezen fogadtam el a kaotikus viszonyokat, azt, hogy mindig mindennek meg kell ütköznie valami mással, azt, hogy abból a társadalomból, amelyikben élek, az alapértékek is eltűntek. Mostanra a káoszt jobban a világhoz illőnek érzem, mint a rendet, bár az eltömegesedést, azt, hogy minden azonnal tömegszerűen jelenik meg, nem tudom elfogadni. Hiába jelenik meg egy remekmű, másolatával már percek múlva találkozhatunk, a művészetben-kultúrában is másolatok vesznek bennünket körül, akárcsak a külső világban. A mai magyar irodalom már nem áttekinthető, az eredeti művek szintjén sem az, s az epigonok pedig végképpen áttekinthetetlené formálják. Az eltömegesedést

számomra mégsem az irodalmi szinten burjánzó epigonizmus testesíti meg, hanem egy irodalmiság szintje alatti jelenség: az amatőr irodalom terjedése.” (106–107.) S hozzátehetnénk, hogy ugyanez elmondható az amatőr kritika, az amatőr publicisztika, az amatőr kommunikációs technika, az amatőr kereskedelem, az amatőr gyógyászat és uram bocsá’ az amatőr politika terjedéséről. Posztmodern szentek nagy divatja (majd’ azt írtam bővedlrije) idején persze nem illik idézni, de mit szólna ehhez szegény Bernanos? „Az imbecilisek dühe...” és itt a düh épp olyan fontos, mint az imbecilis. Meglehet épp ettől a dühtől lesz annyira veszedelmes a mai amatőrizmus. De térjünk vissza a *Maszkok, terek...* két centrális esszéjéhez. Másik ilyen csomópontnak érzem azt a kétoldalas kommentárt, ami követi „Szerb Antal 1944-ben írt szavait: „Író, ne írj. Ne alakulj át irodalmi üzemmé. Felejtsd el a tárgyas kor nagy jelszavát: hogy az író mesterember. Vagy légy igazán ügy mesterember, mint példaképeid, a középkori művesek. Maradjon egy kicsit ünnepe az óra, a nap, a hét, amikor írsz. Nem mentség, hogy meg is kell élned, nem mentség család és gyermek. Hiszen úgyszólván csak önigazolásképp hivatkozik ezekre; az igazi ok, mely hajszol, nem ez.»” (109.) A hosszú kommentárból csak egy összefoglalásnak tekinthető mondatot és egy félmondatot idézek: „A dilettantizmusnak és az amatőrizmusnak soha nem volt akkora tere, mint manapság... – a kultúrát azonban nem lehet fogyasztani, azzal csak együtt élni lehet...” (110–111.) De akkor mért írnak az írók továbbra is? kérdezi nagyon logikusan sőt racionálisan Füzi. Felel is szépen, emocionálisan inkább mintsem racionálisan; itt azonban folytassuk inkább a csomópontok keresését. Ilyen kétségkívül az, ahogyan Gion Nándor utolsó, látomásos elbeszélései közül *A kultúra jelzője* címűt összeveti Gombár Csaba „*Fonnyadt értelmiségiek*” című jegyzetével. Mai irodalomkritikánkban páratlan az a világosság és értelmesség, ahogyan a két írást elemzi; Németh Lászlóhoz és Szerb Antalhoz méltó kritikusként mutatja be ez az elemzés Füzit. Itt azonban – a középiskolásság vádját is vállalva – a „tanulság” érdekel: „A két írás, Gion Nándor novellája és Gombár Csaba jegyzete ... a kultúrától való elfordulás leírásában találkozik egymással. Amilyen magabiztossággal teszi meg Gion nincstelen kisembere a »bűdös kultúrát« minden romlás és így a maga szegénysége okozójának (az ő nézőpontjából nézve minden »kultúrára« fordított forint kidobott pénznek számít), az újsütetű nagytőkés s minden hirtelen meggazdagodott társa legalább olyan magabiztossággal nevezi »fonnyadt értelmiségieknek« azokat, akikre tíz-tizenöt évvel ezelőtt még felnézett, vagy akikre akkor még szüksége volt.” (96–97.)

A kommentár folytatódik, de hármascillag jelzi, hogy más szinten: „Mi van, mi húzódik meg a fentebb jelzett s mások által is érzékeltetett jelenség mögött? Elsősorban „... a társadalmi küzdelem jelensége. Az egyik oldalról az, hogy a nekünk nem tetsző társadalmi jelenségekért valakit mindenképpen okolnunk kell, a másik oldalon pedig az, hogy győzelmet, a társadalmi szinten aratott győzelmet valakivel *szemben* mindenképpen érzékeltetnünk kell... A funkciója pedig nem más, mint az, hogy a győzelmet azokkal szemben érezzessék, majdnem azt mondtam, érvényesítsék, akik annak hogyanjára, tartalmára rákérdezhetnének. Nem más ez, mint a különböző társadalmi csoportok harca, s ebben a vonatkozásban még mindig az ötvenes évek légkörét érzem meghatározónak.” (97.) Mi egyéb ez, mint a „Hidegpolgárháború”, ahogyan egyik fő elindítója és folytatója jónéhány éve elkeresztelte.

Jó okkal választja el Füzi három csillaggal kommentárjának ezt a részét az előzőtől. De nem értek vele egyet, hogy a szomorú jelenségben egyfajta túlságos racionalizálódást vél felfedezni. Ellenkezőleg, a lehető legnagyobb esztelenség; egyenesen racionalitáshiány vagy antiracionalitás ez, ez pedig merőben más valami, mint az irracionalitás. De akár-hogyan is értékeljük, külön, meghatározó csomópont napjaink kulturális körülményeiben s benne az irodalom helyzettudatát reprezentáló hálózatban. Lehet ez akár egy Barabási Albert féle skálafüggetlen háló, ahol „a modularitás, a csoportok kialakulása is szerves része a hálónak”. És tér teremtődik, üres tér, szinte magától a különféle kinevezések, kitüntetések, díjak, címek, Festschrift-ek és így tovább segítségével „a »kivételek« rendszerének”, melynek „megteremtése önmagában is jelzi, hogy a rendszer működtetői érzékelik a kulturális élet szétesését, s azt, hogy a »kultúrátlanság« korszelleme és a művészek nevezett tömegtermelés már szinte mindenhova behatolt...” (100.) Csakhogy „a kivételek rendszerének” kultúrája, pláne kultusza meglehet, még veszedelmesebb mint maga a kór, mivel óhatatlanul kitermeli „a magát hatalmi helyzetekben kiélő, reprezentáló, arisztokratikus ember” életformáját, s előbb-utóbb a győzelmét „a dolgozó, a műgonddal alkotó ember” felett. Márpedig „a modern demokrácia végeredményben a dolgozó, a műgonddal alkotó ember életformájának a győzelmét jelenti a magát hatalmi helyzetekben kiélő, reprezentáló, arisztokratikus ember felett.” (Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Válogatott Tanulmányok. Második kötet, 191.)

Szegény Márkus István; nevetne vagy sírna, ha látná, milyen messzi még mindig a „*Kifelé a feudalizmusból!*” (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.) A „rendszer” változott: kétségkívül sokat változott. De a kelet-európai kisállamok nyomorúsága maradt. Talán épp ennek valamiféle elfojtásos tünete a feltűnő a Bibó-felejtés? (És az ettől elválaszthatatlan Holokauszt-tagadás) Füzi László nem fogalmaz ilyen élesen, de bizonyára vagyunk néhányan akik osztjuk óhaját: „szerettem volna hallani, hogy az elmúlt esztendő történéseihez mit szólt volna mondjuk Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Bibó István, tehát azt, hogy mit mondtak volna azok, akik munkásságukat a másokat jellemző elfogultságok nélkül teljesítették ki.” (90.) Talán épp ezt próbálja elképzelni a két centrális esszé? A másokat jellemző elfogultságok nélkül.

Az utazáshoz – mint régebben a görögországihoz Cs. Szabó *Görögökről*-jét – most Sándor Iván Hármaskönyvét (*Vízkeresztől Karácsonyig. A nyolcvankilences esztendő, Félelem? Remény? A kilencvenes esztendő, A karnevál harmadik napja. A kilencven-egy esztendő*) választja Füzi útikalauzul, és mint Baudelaire *vrais voyageur*-jei akik léggömbként könnyű szívvel indulnak álmaikban is tudásvágytól kísértén keresni három-ár-bocos lelkükkel Ikáriát, elindul keresni – mit is? egy (meglehet végleg?) elmulasztott vagy meghíúsított lehetőséget? Egy (meglehet naiv) remény csalfaságait? Az embert maga alá gyűrő történelem idejében észre nem vett jeleit? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy a *Drága Lív* nyomán útra kelve, Sándor Iván, Esterházy Péter és Krúdy Gyula társaságában, Füzi László megérti és elfogadja, megérteti és elfogadtatja velünk, olvasókkal Pest egy viszonylag kis háromszögének hatalmas téridőbeli változásait. Otthonra lelt Pesten? Talált egy új, dinamikus csomópontot a rendszerváltozás kusza hálójában? Hogy aztán innét perspektívát találjon az elmúlt két évtized változásaihoz? Mindenesetre támaszpontra talált, ahonnét (még ha kissé John Lukacs eltömegesedéses történelempolitikájára által terhelten is) nyugodtan összegezhet: „a változások, a hirtelen jött átalakulások mellett

voltak természetes, örömet adó mozgások is, barátságok, művek a szöveggyár mellett, ritka pillanatok, beszélgetések, egymásra találások, egy egész társadalom megmozdulása. Ha valamit furcsállok, Iván, akkor az az, hogy a társadalomnak ez a természetes mozgása szinte egyik pillanatról a másikra megállt, mintha megdermedt volna minden. Most valóban nem a politikáról, hanem a társadalomról beszélek: a gyors felporzódást legalább annyira gyors megmerevedés követte. Mintha az új szereposztás után mindenki ragaszkodna a frissen szerzett maszkjához, mintha csupán egy-két esztendő vagy csupán egy pillanat kapcsolódott volna a felporzódáshoz, azután pedig az akkor kialakított keretek között zajlik az életünk. Elkülönülő terek egymás mellett, s átláthatatlanság, semmi más...” (91.) „Társadalmi tapasztalatainknak, tudásunknak is megvannak az üres terei, a mai Magyarországról kevesebbet tudunk, mint amennyit tudtunk, a hatvanas vagy a hetvenes évek Magyarországról.” (80.) „Ha tehát ismét megkérdezem, hogy mi történt itt, akkor csak azt tudom mondani, hogy nagy dolgok történtek, de nem másképpen, mint ahogy Ady írta, sodródásokkal, a korábbiakhoz képest azzal az el nem hanyagolható különbséggel – hogy most Nyugaton kötöttünk ki.” (uo.) Már aki. A Brüsszel-szel jutalmazottak vagy büntetettek bizonyosan, s mellettük a rendszerváltás senki-össze-nem-számolta mennyi élnyertese. A többség, a túlnyomó többség azonban, beleértve a nyertesek jó részét is, bizony megintcsak a kelet-európai kisállamok nyomorúságánál kötött ki. „Ez az ábra”. De mondjam inkább Füziivel, finomabban: „a társadalom harmadának-felének még csak esélye sincs arra, hogy a megnyíló lehetőségekkel éljen.”

Illusztrációként inkább, mintsem igazolásként Tandori Dezső *Mindennapi módját* című verséből idéz egy hosszú részletet; két strófáját idemácsolom:

*Marad megint a rádgyötört gyakorlat,
a másoké, vagy plasztilin a korlát,
de be nem rogyhat, de le nem omolhat,
s csak üres mederben bonthatsz vitorlát,*

*és ahogy úgy lehet: „minden hasonlat”,
vagy minden eset rendszerezhető
egyediség, átfordul a tető,
az ember-se-kell-hozzá lábnyomoknak
Gyűjtője lesz, ...*

„Ennek a helyzetnek a legsajátosabb kérdése az, hogy ha az írók látják mindazt, ami körülveszi őket, márpedig látják, minden érzékszervükkel rögzítik tapasztalataikat, akkor mégis miért írnak továbbra is.” (111.) Így, kérdőjel nélkül. Tán mert a kérdésre ép elmével ma se lehetne másként válaszolni, mint Szerb Antal *tette* – mert az akkor bátor és vigasztaló tett volna – 1944-ben: »Író, ne írj...« ... Épp a Szerb Antal idézet kommentálásával jut el Füzi a jelen kérdésig, jelezve tán ezzel is, hogy ma a kérdés megválaszolhatatlan. Mi több: kommentálhatatlan. De kellő szétteljesítéssel körüljárható. Találón talált idézetből indul ki megint. »a történelem terméketlen föld, amelyen nem nő hangafű – mondotta valamikor, egy nagyon távolinak tűnő időben Albert Camus. – A mai ember mégis a történelmet választotta, és nem tudott, nem is kellett elfordulnia tőle. De ahelyett, hogy igájába kényszerítené, mindennap egy kicsit jobban belenyugszik, hogy az tegye rabszolgájává

ót.«” (111–112.) Camus tételének, „mármint hogy a történelem nem az ember természetes teremtménye”, néhány posztmodern kommentárjának-bírálatának felvillantása után Sándor Ivánnal összegez: »Szilárd instabilitások a megközelítésekben is. Kizárólag a történelem mítoszának szétesésében vannak találkozási pontok.« Vagyis: csak az instabilitás, a szétesés által megteremtett újabb szétesés a valódi bizonyosság, ez pedig nemcsak a világhoz, hanem a történelemhez való viszonyunkat is relativizálja, azaz nemcsak a világról, hanem a történelemtől sem tudunk biztosat mondani. Megszűnt a hozzá való viszonyulásunk. Ha ezt a relativizálást kapcsolatba hozzuk mindazzal, ami ma az irodalom, szélesebb értelemben a kultúra körül történik, akkor értjük meg valójában, hogy ez a kultúra megszűnt a jelen kultúrája lenni. ... abban az értelemben, hogy a kor emberé nem kiált arra, amit ennek a kultúrának a megteremtője mond.” (112–113.) De vajon nem azt jelenti ez, hogy a kor emberét megintcsak rabszolgájává tette a történelem, még ha úgy is tesz, mintha nem nyugodna bele, egy kicsit mindennap jobban? Meglehet, hogy épp ezért írnak, mégpedig fokozódó buzgalommal, az írók rendületlenül tovább? És nem épp erre célzott Babits „Kultúra – A rút luk”-jával?

*„A dolgokra gondolni: érdeemes,
A dolgok mennek...mennek...
maguktól.
Ahogy mégy, mégy te is az utcán,
hadverte, céltalan flangérozó,
rokkant zsebbel, és aggyal,
melynek a szók forognak,
s amit látsz, csupa szó.
»Nyakkendőkirály!«
Hogy kiabál!
Lángbetűkkel!
De nyomban aztán már másik kiabál:
»Pénztár.«
s »Rátz nép« lesz, amint fejtetőre áll*

*

*»Pénztár« és »rátz nép«: van értelem ebben?
De mindig lehet
beletenni
költő módján, ki rímet összefűz. –”*

Lapozzunk vissza az idézett Tandori-strófákra. Mármost Babits volt posztmodern, vagy Tandori hagyományos késő-Nyugatos? Nem olyan nyilvánvaló egy kultúra megszűnése, már ha valóban az volt. A történelemhez való viszonyunk pedig mindig relativizálható; Lásd pl. Feszty körkép vagy Buda visszafoglalása; vagy a számtalan hivatalos és félhivatalos 1956 Október-változat, vagy a Sopronkőhida melletti 1989 augusztusi „szögesdrótvágás”. „Tiszta” történelem tán nincsen is, csak „relativizált”. De meglehet éppen ezért nem „terméketlen föld, amelyen nem nő hangafű.” Mert van a szétesésnek termékeny formája is. Vagy ahogyan Füzi látja: „Azt hiszem, Ady nem véletlenül írta: »Páris az én Bakonyom.« Ady, Krúdy s talán a nemzedékük többi tagja is természetes közegként élték

meg Pestet, egyáltalán a felnövő nagyvárost, szinte faluként, ahol szerkesztőségről szerkesztőségre jártak, kávéházzal kávéházzal, éjszakánként pedig kocsmáról kocsmára, mulatóról mulatóra. Ez a város nekem már csak háttér, háttér Esterháznak is, lehet, hogy Neked is az, Iván, egy-egy része előugrik, hirtelen fontossá válik, de az egészhez nincs közöm, nincs közünk, nem átlátható, nem átélhető. Az a világ is eltűnt már rég, amelyikhez nekem még közöm volt...” (77.) Erről szól a könyvet bevezető gyönyörű novella. A *Játék*. „*Nem foci, hanem játék...* Lehetne foci is, hiszen a foci minden játékot kiszorított, de a játék mégis több, mint a foci. A játék a világhoz való viszonyomat érintette-érinti, a foci csak a játék megjelenési formája volt. Volt. A testet öltött játék. Mondom ezt most, ötvenévesen, önmagam elemzőjeként és szociológusaként, ha túléljük egykori világunkat, akkor már csak beszélhetünk arról, ami valamikor kitöltötte az életünket. Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyiknek meg kellett élnie valamikori világának szétesését. Előbb esett szét az a világ, minthogy mi is szétestünk volna. Abban a világban, amelyikben éltem, még volt játék...” (7.)

A játék köré építi fel ennek a világnak a bemutatását, házuk családi felépítésétől ki-lépéséig ebből a térből. „Ha otthon maradtunk volna, már akkor is másik térben élnénk. Ha ott élnénk, a játék lehetőségét akkor is elveszítettük volna. A játékot úgy is elveszítettük, hogy eljöttünk onnét. A közösséget veszítettük el, amelyikbe a születésünkkel kerül-tünk. Ez a közösség segített a világhoz való viszonyulásom kialakításában, megteremtésé-ben, még akkor is, ha erről akkor semmit nem tudtam. Olvasok egy regényt: valamennyi szereplőjét behelyettesíthetem otthoni emberekkel, típusokkal. A játékról, gyerekkorom játékaikról beszélek, s a világhoz való lehetséges viszonyulásokig jutok el. Az a közösség, amelyikbe beleszülettünk, még megformált bennünket, aztán szétesett. Ha ezt az írást nem magamnak írnám, ha lenne olvasója, akkor a játékot sem veszítettük volna el. Ebben a közösségben nőtt önmaga fölé a játék, s a közösség elvárása formálta klasszissá a játéko-sokat.” (19–20.) Az önmaga fölé emelkedett játék a közösség létfeltételét fejezte ki; „A já-ték mindig egyenlő esélyeket teremt, mert nem a győzelem a célja. Az írás is, mert az írás törvénye közelebb áll a játékhoz, mint a küzdelemhez.” Lehet, hogy ez a magyarázat a sok oldallal később megjelenő kérdésre, hogy miért írnak még mindig az írók? Nemcsak a ma-gukat reprezentáló s hatalmi helyzetekben kiélő álírók és diletánsok, de a műgonddal dolgozó mesterek is.

„De volt-e, létezett-e az a játék? Létezett-e vagy csak én teremtettem meg a legendáját?

S ha igen, mi maradt belőle?” (20.) Az induláshoz segítségül hívott interjú fizikapro-fesszorának válaszát kölcsönözve: egy csodálatos irodalom egy gyalázatos kor keretében. S ehhez az irodalomhoz immár ez a kötet is szervesen hozzátartozik.

Vekerdi László